

**НАВОЙШУНОС НАТАН МАЛЛАЕВ АРХИВИ ВА АСОСИЙ ИЛМИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРИ****Гулчеҳра Абдуллаева**

Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейининг илмий ходими

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6780304>

Аннотация. Мақолада Натан Маллаев архивида сақланаётган тақризлар ва ҳужжатлар, илмий тадқиқотлар ҳақида сўз боради.

Калим сўзлар: архив, тавсиф, ҳужжат, тақризлар, турли маълумотлар, сценарийлар.

**АРХИВ И ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
НАВОЙСКОГО УЧЕНОГО НАТАНА МАЛЛАЕВА**

Аннотация. В статье рассматриваются рецензии и документы, хранящиеся в архивах Натана Маллаева, научные исследования.

Ключевые слова: архив, описание, документ, рецензии, различные данные, сценарии.

**ARCHIVE AND BASIC SCIENTIFIC RESEARCHES OF NAVOI SCHOLAR NATHAN
MALLAEV**

Abstract. The article deals with the reviews and documents stored in the archives of Nathan Mallaev, scientific research.

Keywords: archive, description, document, reviews, various data, scenarios.

КИРИШ

Ўзбекистон Фанлар Академияси Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида сақланаётган Ўзбекистон ёзувчи, шоирлари ва адабиётшунослари архивидан бир қанча архивлари каталоглар нашр этилган. Булар М.Шайхзода, Ҳамид Олимжон, А.Қахҳор, Ҳамза, Собир Абдулла, Ҳамид Ғулом ва Хуршид каталогларидир.

2019 йили навоийшунос олим Порсо Шамсиев архиви каталогини музей катта илмий ходими Юсуф Турсунов тайёрлаган бўлса ва биз томонимиздан навоийшунос Натан Муродович Маллаев архиви каталоги нашрдан чиқди.

Архив 900 га яқин архив ҳужжатларидан иборат бўлиб, булар олимнинг илмий асарлари, ёзган дарсликлари, мақолалари, тақризлар, турли маълумотлар, сценарийлар, хатлардир.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Унинг асосий илмий тадқиқотлари Навоий ижоди ва мумтоз адабиёт ҳамда халқ оғзаки ижодининг ўзаро таъсирини тадқиқ этишга қаратилган ва у “Улуғ шоир ва мутафаккир”(1969), “Навоий ижодининг халқчил негизи”(1973), “Сўз санъатининг гултожи” каби илмий асарларини яратди. Мумтоз адабиётимиз тарихига назар солсак, барча иждоқорлар халқ оғзаки ижоди дурдоналаридан у ёки бу даражада баҳраманд бўлганликларини кўришимиз мумкин. Навоийнинг назмий ва насрий ижодида халқ оғзаки ижоди намуналари билан узвий боғлиқлик унинг энг қадимги кўринишларидан бошлаб, истеъфода этилган. Бу эса халқ оғзаки ижоди дурдоналарини бизгача етиб келишига замин ҳозирлади. 1973 йили Натан Маллаевнинг Ғ.Ғулом нашриёти томонидан “Алишер Навоий ва халқ оғзаки ижоди” номли монографияси нашр этилиши муносабати билан проф.Ҳамид Сулаймон бу тадқиқотнинг ютуқлари ҳақида шундай ёзган

эди: “Алишер Навоийнинг улкан меросида оғзаки ижоднинг тутган ўрни, унинг шеърияти ва дostonларида, ғоявий эстетик қарашларида қандай из қолдиргани ҳозиргача ҳеч бир тадқиқотчи томонидан махсус ва мукамал ўрганилмаган. Ушбу монография Навоий меросини ўрганиш бобида янги қадамдир. ... навоийшуносликнинг йирик, актуал проблемаси сифатида майдонга қўйди. ... самарали тадқиқотларнинг махсули сифатида фундаментал монография яратди. Маллаев ўз салафларининг ютуқларини тўлиқ эътироф этиш билан бирга, ҳали ҳал қилинмаган масалаларни аниқлаб, кенг таҳлил қилади ва навоийшунослик тараққиёти учун муҳим бўлган хулосалар ясади” деб таъкидлайди.

Натан Маллаев “Ўзбек адабиёти тарихи” (ўрта мактаблар учун 1953-73) “Ўзбек адабиёти тарихи” (университет ва педагогика институтлари учун 1963-65) олимнинг ушбу дарслиги 4 маротаба нашр этилиб, талаба ва мумтоз адабиёт ихлосмандларининг эҳтиёжи учун ўзбек адабиёти тарихининг ўзига хос “Алифбоси”дир. Ушбу дарслик 2011 йили Афғонистонлик адабиётшунос ва таржимон Бурхониддин Номик томонидан дарий тилига тарижима қилиниб, илмий шарҳлар билан чоп этилди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

Олимнинг “**Асрлар сир сақлаган шеърий хазина**” мақоласи фанимизнинг забардаст тадқиқотчиси-манбаъшунос, матншунос, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Беруний номидаги Республика Давлат мукофоти лауреати, профессор Ҳ.Сулаймоннинг Ҳиндистон илмий экспедициясида фанимизга, жамоатчиликка номаълум бўлиб келган ўзбек мумтоз адабиётининг нодир бир хазинаси бўлмиш Ҳофиз Хоразмий девонини топилиши ҳақидадир.

Олимнинг “**Шеърият ва тасвирий санъат**” (Навоийнинг бир ғазали муносабати билан) сарлавҳа остидаги мақоласини кўрайлик. “Санъат –бадий тафаккур маҳсули. У инсон меҳнати ва ижодий фаолиятининг натижасидир. Санъатнинг ёши деярли башарият – кишилик ёши билан тенг” деб бошлайди.

Н.Маллаев санъатни ибтидоий шаклларида бошлаб ҳаёт ва муҳитни бадий идрок этиш ва образларда мужассалаштириш маънавий маданиятнинг катта ва бой бир соҳаси санъатни пайдо бўлишини Навоий асарлари асосида намоён этади. Ҳақиқатан ҳам XV аср санъати тараққиётини Алишер Навоийнинг асарларидаги образлар орқали ифодалайди. Асаридаги илм ва фан, санъат ва адабиёт аҳиллари, шоирлар, меъмору санъаткорлар бўлган асар қахрамонлари тимсолида ифодаланади. Навоий асари қахрамонлари Фарҳод, Шопур, Моний, Дилором ва бошқалар ажойиб санъаткор, ижодкор образлар этиб ифодаланган. Навоий ўз ҳаёти давомида санъат намоёндаларига доимий ёрдам берган ва уларни қўллаб қувватлагани тарихий ҳақиқатдир. Мақола сўнгида олим шундай дейди: “тасвирий санъат ҳам шоирларга илҳом манбаи бўлиб хизмат қилади, уларга мавзу, сюжет, образ бахш этади” деб яқунлайди. Олим Алишер Навоий ижодида тасвирий санъатнинг тутган ўрни, вазифасини бир ғазал тимсолида кўрсатиб беради. “Фавоийд ул-кибар” асаридаги ғазални таҳлил қилади.

Ёғлиғин, эй ким, тикарсен, игна мужгонимни қил,

Нақш этарда тори онинг риштаи жонимни қил.

Истасанг торин қизил ёхуд қаро қилмоқ ранг,

Кўз қаросин ҳал қилиб, кўздан оқар қонимни қил.

1 байт: Эй (ёр), рўмолча тикар экансан, кипригимни игна қилиб ол,

Уни нақш этар экансан, торини жонимнинг риштасидан ол.

2 байт: Торини қизил ёхуд қарога бўямоқчи бўлсанг,

Кўзим қорасини ҳал қилиб, қизилига ундан оққан қонни ол.

Олим айтади – ғазалда лирика шеърини санъат билан, қолаверса лирикага ҳам санъатга, ҳам бир манба бўлиб хизмат қилувчи этнография билан уйғунлашиб, бирлашиб кетган. Ошиқ ёрига бўлган меҳр-муҳаббатни, садоқатни ҳижрон азоби ҳамда висол иштиёқини ифодалашда ёрнинг – рўмолча тикиш санъатидан фойдаланганлигини ғазални насрий баёнида ифода қилади.

МУҲОКАМА

Натан Маллаев архивида 1990 йилларда “**Е.Э.Бертельс атоқли Шарқшунос**” номли эълон қилинмаган мақоласини кўриб, олим бирор нарса ҳақида мақола ёзмақчи бўлса, албатта бунинг учун режа тузади. Мақола учун тузилган режани олайлик. У 8 рукн ажратилган. Иккинчидан, кичик варақга рим рақамида бир кўйиб 5та фаслнинг номлари ёзилган. Иккинчи кичик варақча эса II рақами кўйилиб 6 дан бошлаб 15 гача рақамланган, 3 варақчада эса III рақами кўйилиб 16 дан 24 гача, IV рақамли варақчада 25 дан 30 гача рақам кўйилган. VI варақдаги режага “дарсликдан олинган Бертельсга доир” деб қайд этилган. Бундан кўринадики, олим ҳар бир мақолани ёзишдан олдин бир неча ўнлаб манбаларни танқидий кўриб чиқади. Бирор маълумотни баён қилишдан, ёзишдан олдин албатта илмий ҳақиқатларни қиёсий ўрганади ва хулосалар чиқаришга шошмай, аста секинлик билан ўз фикр мулоҳазаларини баён қилишга жиддий тайёргарлик кўрганлигига гувоҳ бўламиз. Архив ҳужжатлари орасида инвентар рақамли 685-ҳужжатда (1005-1085) йилларда яшаб ўтган Носир Хисрав билан Навоий асарларини қиёсий ўрганиш учун беш қисмдан иборат пухта режа тузганлигини кўриш мумкин. Режанинг I қисми 7 бўлимдан иборат. I қисмнинг 2-бўлимида:” *Қарама – қарши оқим ва намоёндалар.* 3-Босқичлар тараққиёт нуқтаи назаридан. II қисм. 1-бўлим. а) гарчи XI ва XV аср –феодал муҳит. в) халқ антифеодал ҳаракатига қарши. Носир Хисрав – бевосита – қарматийлик йўналиши Навоий даврида сарбадорлар ҳаракати билан тугаган, аммо ўз изини маълум даражада қолдирган деб ҳисоблайди. Навоий бавосита бўлса ҳам хайрихоҳ. III қисмда Носир Хисрав асарлар. IV қисмда Навоий ва Носир Хисрав қиёсий ўрганиш. а) фалсафий – илоҳий ва обектив борлик,б) ижтимоий сиёсий. в) ахлоқ-одоб. Носир Хисрав – Навоий ростгўйлик, тўғрилиқ, ҳалоллик. Севги ва бошқалар. V. Хулосалар”. Тузилган режа асосида Натан Маллаев тадқиқот олиб бориш учун тайёргарлик кўрган. Лекин иш якунланмаган. Демак, олим Навоий асарлари билан Носир Хисрав ижодидаги баъзи бир нуқталарни, фалсафий ёндошувдаги ўхшаш чизиқларни аниқлашда, Навоий асарларига муносабат этган.

Ҳужжатлар орасида XI-XII асрларда яшаб ўтган қасиданавис Бадриддин Чочий ижоди ҳақида ҳам маълумотлар бўлиб, у туркийда ҳам шеърлар битгани, форс-тожик тилида ҳам ижод қилиб “Шарҳи қасоиди Бадриддин Чочий” асари бор эканлиги машҳур ҳинд олими Ғиёсиддин бинни Жамолиддин Мустафо (1840-1841) йилда Бадриддин Чочий асарларини китобхонларга етказиш мақсадида уларга шарҳ сифатида “Кашф ул-асрор” асарини ёзганлиги ҳақида маълумотларни беради. Биз имкониятимиз доирасида архив ҳужжатларининг айрим жиҳатларигагина тўхталдик.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, Натан Маллаев архивида кўплаб ноёб ҳужжатлар мавжуд бўлиб, ўйлашимизча, устоз навоийшуноснинг илмий библиографиясини яратиш вақти келди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “Натан Маллаев архиви каталоги”. Тошкент. “Мумтоз сўз” нашриёти. 2019 йил.
2. Н.Маллаев “Алишер Навоий ва халқ оғзаки ижоди”. Монография. Ғ.Ғулом нашриёти. 1973 йил.
3. Н.Маллаев. “Ўзбек адабиёти тарихи” (Ўрта мактаблар учун) “Ўқтувчи” нашриёти. 1953. 1973.
4. Н.Маллаев. “Ўзбек адабиёти тарихи”. (Университет ва педагогика институтлари учун). “Ўқтувчи” нашриёти. 1963-1965 йй.